

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Δ. ΚΟΥΜΑΡΟΥ
ΔΙΚΗΓΟΡΟΥ
LAURÉAT ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΥ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΝ ΒΟΡΔΕΑΥΧ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΠΕΡΙ
ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ Α'

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ
ΤΩΝ ΠΕΡΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΥ ΘΕΩΡΙΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ
1936

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Δ. ΚΟΥΜΑΡΟΥ
ΔΙΚΗΓΟΡΟΥ

LAURÉAT ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΥ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΝ ΒΟΡΔΕΑΥΧ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΠΕΡΙ

ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ

1936

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸ πρόβλημα τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ἀπησχόλησε παλαιότερον τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν, ἥτις βασανιζομένη ἐν τῇ ἐπιζητήσῃ τοῦ θεμελίου τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ νομικῶν θεσμῶν, ἐνόμισε πολλάκις, ὅτι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου θὰ εὑρισκε τὴν ἀσφαλῆ λύσιν.

Ἰδίᾳ κατὰ τὰς ἐποχάς, καθ' ἃς αἱ θεοκρατικαὶ ἀντιλήψεις παρήκμαζον, τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον ἐθεωρήθη ὡς ἡ ὀρθότερα ἐξήγησις τῆς ἰσχύος τῆς πολιτικῆς ἰδίᾳ ἐξουσίας. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐκυριάρχει ὁ θεοκρατισμός, ἡ ἀνθρωπότης μὴ ἱκανοποιουμένη πλήρως ἐκ μόνης τῆς ἰδέας τῆς ἐκ τοῦ δημιουργοῦ τοῦ παντὸς ἀμέσου καὶ αὐθαιρέτου προελεύσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, καὶ ἐκεῖ ἐπεχείρησε νὰ συγκεράσῃ τὴν συμβατικὴν ἰδέαν, εἴτε ἀναγνωρίζουσα μὲν τὴν θεϊαν ἐξουσίαν ὡς τὴν πρωταρχικὴν πηγὴν τῆς πολιτικῆς τοιαύτης, ἀλλὰ διατεινομένη, ὅτι ἡ ἐξουσία τελικῶς προῆλθεν ἐκ συμβολαίου μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, εἴτε παραδεχομένη τὸν Θεὸν ὡς πηγὴν τῆς ἀρχῆς τῆς ἐξουσίας ἐν τῇ οὐσίᾳ ταύτης, διεκδικοῦσα ὅμως ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τὴν ἐξουσίαν *in concreto* καὶ ἐν τῇ ἐνασκήσει ταύτης, εἴτε ἄλλους ἄλλοτε ἐπινοοῦσα συνδυασμούς.

Μόνον ἡ ἐξουσία, ἥτις ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς βουλήσεως τῶν μελῶν κοινωνίας τινός, ἱκανοποιεῖ πλήρως τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ νομικὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπὶ σειράν αἰώνων μεγάλοι συγγραφεῖς, θεολόγοι, ἠθικο-λόγοι, πολιτικοὶ καὶ κοινωνιολόγοι, ἀφιερώθησαν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ θεμελιώδους τούτου προβλήματος τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία εἶναι ἀνεξάντλητος.

Ἐπὶ ἕνα ἄλλο ἄντικρυστον, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἰδέα τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ἤκμαζεν, οὐχ ἦττον αὕτη ἔσχεν καὶ ἔποχάς παρακμῆς· ἦτο ὁμως πάντοτε ἐρριζωμένη καὶ λανθάνουσα ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει, ἵνα ἐκδηλωθῇ δὲ καὶ διαλάμψη, εἶχεν ἀνάγκην εὐκαιρίας τινός· καὶ ὡς τοιαύτη παρείχετο ἐπὶ παραδείγματι ὁ ἔσρασμός ἐκατονταετηρίδος μεγάλου τινός τῆς ἰδέας ταύτης διδασκάλου.

Καὶ κατὰ τὴν σύγχρονον ἔποχὴν ἐμφανίζονται ἐκάστοτε καὶ δὴ σοβαρώταται ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐργασίαι, ἐπ' εὐκαιρίᾳ μελέτης εἴτε συγγραφέως τινός ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, εἴτε ἰδέας τινός ἐξ ἐκείνων, αἵτινες ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν ἐξελίξει συνεδέθησαν πρὸς τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον. Διότι ἡ ἰδέα τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου συνεδέθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦ θεμελίου τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ νομικῶν θεσμῶν καὶ πρὸς πλεῖστα ὅσα θέματα τοῦ δημοσίου ἰδία δικαίου, αἵτινα διατυποῦνται συνήθως διὰ τῶν ἐκφράσεων «πηγὴ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας», «δημοκρατικὴ ἀρχή», «λαϊκὴ κυριαρχία», «ὁ νόμος ἐκφρασις τῆς γενικῆς βουλήσεως», ἀρχὴ ἣν διεκήρυξεν ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις καὶ κατ' ἀπομίμησιν πάντα σχεδὸν τὰ νεώτερα Συντάγματα, τὸ ζήτημα ἐπίσης τοῦ περιορισμοῦ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τὸ ζήτημα τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου κ.λ.π.

Γενικῶς ὁμως ἡ ἰδέα τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου θεωρεῖται παρὰ τῶν συγχρόνων συγγραφέων ὡς ἐγκαταλελειμμένη καὶ κατὰ συνέπειαν μελέτη, ἔχουσα ὡς ἀντικείμενον τὸ θέμα τοῦτο, θὰ ἐθεωρεῖτο ἴσως ὡς ἀναχρονισμός.

Οὐχ ἦττον ἐπειδὴ τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον συνδέεται πρὸς σπουδαιότατα τοῦ Δημοσίου ἰδία Δικαίου προβλήματα, οἱ νεώ-

τεροι συγγραφείς ἀναμιμνήσκονται τούτου, οὐ τὴν θεωρίαν συνοψίζουσι διὰ βραχέων καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπορρίπτουσιν ἐπίσης διὰ βραχέων λαμβάνοντες ὡς βᾶσιν τῶν συζητήσεων τὸν Rousseau καὶ εἰδικώτερον τὸ περίφημον αὐτοῦ ἔργον «Le contrat social», παραμελοῦντες δὲ καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἔργα τοῦ Rousseau, ἅτινα ἐν τούτοις ρίπτουσι φῶς εἰς τὴν θεωρίαν αὐτοῦ, καὶ τοὺς προγενεστέρους καὶ μεταγενεστέρους τούτου συγγραφεῖς, τῶν ὁποίων τινὰς μόνον, ἰδίᾳ ἐκ τῶν εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου ἀνηκόντων, ἀπλῶς ἀναφέρουσι, χωρὶς νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς θεωρίας ἐκάστου τούτων.

Οὕτως ἐν τοῖς διαφόροις συγγράμμασι τοῦ Δημοσίου ἰδίᾳ Δικαίου συναντῶμεν ἀνὰ πᾶσαν σελίδα τὴν ἔκφρασιν «κοινωνικὸν συμβόλαιον», τὸ δὲ ὄνομα τοῦ Rousseau, ὅστις ἐθεωρήθη—θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ἢ καλῶς ἢ κακῶς—ὡς ὁ κυριώτερος ἐκπρόσωπος τῆς θεωρίας τούτου, εἶναι μυριάκις ἐκτετυπωμένον ἐν τοῖς διαφόροις μελέταις τῶν δημοσιολόγων, οἵτινες θεωροῦσιν ἐπίσης τὸν Rousseau ὡς τὸν πατέρα τῶν γαλλικῶν διακηρύξεων τῶν δικαιωμάτων καὶ συνδέουν τοῦτον ἐξ ἄλλου πρὸς τὰς θεωρίας τῆς Σχολῆς τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου. Πάντα δὲ ταῦτα, δέον νὰ ὁμολογηθῆ, ἀπαντῶσιν ἀτάκτως πως καὶ κατὰ τρόπον οὐχὶ λίαν ἐμπεριστατωμένον καὶ σαφῆ.

Ἐν τοιαύτῃ ὁμως περιπτώσει προσπάθειά τις πρὸς τάκτοποίησιν καὶ διασάφησιν τῶν διαφορῶν τούτων ζητημάτων καὶ λίαν ἐπίκαιρος θὰ ἦτο καὶ οὐχὶ ἀναξίαν λόγου ἐπιστημονικὴν συμβολὴν θὰ προσεκόμιζε, διότι, ὅταν πρόβλημά τι καλῶς τεθῆ, εἶναι ἤδη κατὰ τὸ ἥμισυ λελυμένον.

Ἄλλὰ καὶ δι' ἄλλους ἔτι λόγους μελέτη, ἣτις θὰ εἶχε τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον ὡς ἀντικείμενον, δὲν θ' ἀπετέλει παντάπασιν ἀναχρονισμόν. Ἐν πρώτοις, διότι νομίζομεν, ὅτι τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον θέτει, δὲν ἐλύθη πλήρως, ἀλλ' ἀναμένει εἰσέτι τὴν λύσιν του, τὸ δὲ διότι ἡ ἰδέα τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς στοιχεῖα τινὰ ταύτης, συναντᾶται καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις συγγραφεῦσι διαμορφωθείσα καὶ περι-

βληθεῖσα ἐντελῶς νεώτεριστικὸν ἔνδυμα, ὑφίσταται δ' αὕτη τέλος, καίτοι συγκεχυμένως, ὑποσυνειδήτως καὶ κατὰ τρόπον ὑπολειμματικὸν («residuel»)¹ καὶ διάχυτον, ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει.

Διὰ ταῦτα πάντα ἐνομίσαμεν, ὅτι θὰ ἔδει νὰ ἐπαναρχίσωμεν τὴν συζήτησιν θέτοντες τὸ πρόβλημα ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ εὐρύτητι.

Ὡς ἐκ τούτου δὲν περιορίσθημεν μόνον εἰς τὸν Rousseau, ἀλλ' ἐκρίναμεν, ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀναδράμωμεν εἰς ὅλην τὴν ἱστορίαν τοῦ ζητήματος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ μὴ ἀρχοῦμενοι μέχρι τοῦ Rousseau, ἀλλὰ προχωροῦντες μέχρι τῆς σημερινῆς ἐποχῆς. Τὸν σκοπὸν τοῦτον προτίθεται ἡ ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῶν θεωριῶν τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, εἰς ἣν ἀφιεροῦμεν τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς παρούσης ἐργασίας.

Ἐπειδὴ ὁμως ἡ ἱστορία τοῦ ζητήματος εἶναι λίαν μακρά, περιορίσθημεν εἰς ἀπλὴν σκιαγράφησιν τῶν διαφόρων θεωριῶν παραπέμποντες διὰ τὴν εὐρυτέραν μελέτην εἰς τοὺς διαφόρους συγγραφεῖς, οἵτινες ὑποστήριξαν τὴν ἰδέαν τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου καὶ εἰς τὰ περὶ τῆς ἱστορίας τῶν περὶ αὐτοῦ θεωριῶν ἔργα, εἴτε ταῦτα ἀνάγονται εἰς ὠρισμένην περίοδον, εἴτε ἐκτείνονται γενικῶς εἰς ὅλην τὴν ἱστορίαν τῶν θεωριῶν.

Ἡθελήσαμεν ἀπλῶς διὰ τῆς ἱστορικῆς ταύτης ἐπισκοπήσεως νὰ καταδείξωμεν πόσον εἶναι σφαιερὸν νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ Rousseau καὶ νὰ τονίσωμεν, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ἔσχεν μακράκινα ἱστορίαν καὶ ἀναλύεται εἰς πλείστας καὶ ποικιλωτάτας θεωρίας, αἵτινες λίαν ἀνομοιογενεῖς πρὸς ἀλλήλας τυγχάνουσιν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ περιληφθῶσιν ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κατηγορίαν, ὅτι ἕξ ἄλλου αἱ θεωρίαι αὗται δεόν νὰ μελετῶνται ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὸ ὅλον φιλοσοφικόν, ἠθικόν καὶ πολιτικόν σύ-

---

1) Λαμβάνομεν τὸν ὄρον τοῦτον ὑπὸ τὴν τεχνικὴν ἔννοιαν, ὑφ' ἣν ὁ Vilfredo Pareto ποιεῖται τούτου χρῆσιν ἐν τῷ *Traité de sociologie générale*, 1917.

στημα ἑκάστου συγγραφέως, ἢ παραμέλησις δὲ τῆς μεθόδου ταύτης ἤγαγεν οὐχὶ σπανίως εἰς παρερμηνείαν τῆς ἀληθοῦς σκέψεως τῶν διαφόρων τούτων συγγραφέων, ὅτι δέον τέλος νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψει καὶ ἡ ἐπίδρασις, ἣν τινες τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος συγγραφέων ὑπέστησαν τὸ μὲν ἐκ τοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος, ὅπερ ἐκυριάρχει κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτῶν, τὸ δὲ ἐκ τῶν εἰδικῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, αἵτινες ἢ ἐξιναγκασάν τινας τῶν συγγραφέων τούτων νὰ ὑποχωρήσωσι καὶ νὰ προσπαθήσωσι νὰ συμβιβάσωσι τὰς ἰδίας αὐτῶν γνώμας πρὸς τὰς κρατούσας κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτῶν ἀντιλήψεις, ἢ ὤθησαν ἄλλους ἀντιθέτως εἰς τὸ νὰ ὑπερβάλωσιν ἐνίοτε τὰς γνώμας αὐτῶν, ὅπως καταστήσωσι ταύτας δραστικώτερας.

Ἡ καλύτερα ἐπιστημονικὴ ἐργασία θὰ συνίστατο ἀναμφισβητήτως ἐν τῇ ἀπ' ἀρχῆς κριτικῇ μελέτῃ τῶν ποικίλων περὶ κοινωνικοῦ συμβολαίου θεωριῶν, διὰ τῆς μεθόδου, ἣν ἀμέσως ἀνωτέρω ὑπεδείξαμεν, καὶ ἐν τῇ προσπαθείᾳ ὅπως εὐρεθῆ, εἰ δυνατόν, λογικὸς τις σύνδεσμος τῶν διαφορῶν τούτων θεωριῶν πρὸς ἀλλήλας.

Ἐνομίσαμεν ὅμως, ὅτι πρὸ πάσης ἄλλης ἐργασίας θὰ ἔπρεπε νὰ φροντίσωμεν, ὅπως ἐκκαθαρισθῆ τὸ ἔδαφος ἀπαξ διὰ παντὸς ἀπὸ μιᾶς θεωρίας τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ἣτις καίτοι σύγχρονος δὲν ἀποτελεῖ νέαν θεωρίαν. Ἴνα ὦμεν ἀκριβέστεροι θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομάσωμεν ταύτην οὐχὶ θεωρίαν τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ἀλλὰ θεωρίαν περὶ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ἢ κάλλιον νεωτέραν θεωρίαν περὶ τῶν παλαιῶν θεωριῶν τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου.

Πρόκειται περὶ τῆς θεωρίας τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ὡς κοινῶς ἀντιλαμβάνονται ταύτην σήμερον.

Ἡ κοινὴ αὕτη ἀντίληψις δὲν συμπίπτει πλήρως πρὸς τὴν ἀντίληψιν οὐδενὸς τῶν συγγραφέων ἐκείνων, οἵτινες θεωροῦνται ὡς ἐκπρόσωποι τῆς ἰδέας τοῦ κοινωνικοῦ συμβολοίου, οὔτε ἄλλωστε διετυπώθη συστηματικῶς παρὰ νεωτέρου τινὸς συγγραφέως. Διεμορφώθη τρόπον τινὰ ὑποσυνειδήτως καὶ κατὰ παρά-

δοσιν ἐν ἐκείνοις κυρίως, οἵτινες δὲν ἔχουσιν εἰδικώτερον ἐπὶ τοῦ θέματος ἀσχοληθῆ. Ἔχει δὲ ὡς αἰτίαν τὴν ἀκροθιγῶς γενομένην ἀνάγνωσιν τῶν ἔργων τῶν διαφόρων ἐκπροσώπων τῆς ἰδέας, ἢ τὴν παρερμηνείαν τούτων, ἣτις ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν συνεδέθη ἡ περὶ κοινωνικοῦ συμβολαίου θεωρία ἑκάστου συγγραφέως πρὸς τὸ ὅλον αὐτοῦ φιλοσοφικόν, ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν σύστημα, παρημελήθη δὲ ἡ ἐξέτασις τῶν εἰδικῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἧς πολλοὶ τῶν συγγραφέων τούτων εὐρέθησαν.

Τὴν θεωρίαν ταύτην ὀνομάζομεν κλασσικὴν καὶ τὴν κριτικὴν ταύτης μελέτην ἐπιχειροῦμεν ἀπὸ τε θεωρητικῆς ἀπόψεως τουτέστι τοῦ ἐλέγχου τῆς λογικῆς ταύτης βάσεως καὶ ἀπὸ ἀπόψεως τῶν πρακτικῶν ταύτης συνεπειῶν.

Ἡ τοιαύτη ἔρευνα θέλει ἀγάγει ἡμᾶς εἰς τὸ κέντρον τοῦ προβλήματος τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου καὶ εἰς τὴν καλυτέραν κατανόησιν τῆς βαθυτέρας αὐτοῦ οὐσιαστικῆς σημασίας.

Ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ἡ ἱστορικὴ ἐπισκόπησις, ἣν ἐν τῇ ἔργασίᾳ ταύτῃ προτάσσομεν, σκοπὸν ἔχει νὰ κατατοπίσῃ ἡμᾶς ἀπλῶς καὶ προσανατολίσῃ ὡς πρὸς τὰς γενικὰς κατευθύνσεις τῶν περὶ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου θεωριῶν.

Ἀφοῦ ἐν συνεχείᾳ προβῶμεν εἰς τὴν κριτικὴν μελέτην τῆς κλασσικῆς θεωρίας, ἣτις ἀναλύεται εἰς τὰ δύο στοιχεῖα, ἐξ ὧν σύγκειται, τὸ τῆς φυσικῆς καταστάσεως καὶ τὸ τοῦ κυρίως κοινωνικοῦ συμβολαίου, θ' ἀφιερῶσωμεν ἐν τελευταῖον κεφάλαιον εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος, εἴαν καὶ κατὰ πόσον ἡ κλασσικὴ αὕτη θεωρία ὡς πρὸς ἅπαντα ἢ τινα μόνον τῶν στοιχείων αὐτῆς συμπλήρηται πλήρως πρὸς τὰς θεωρίας τῶν συγγραφέων, οὓς ἐπικαλεῖται. Οὕτω θὰ λάβωμεν ἀφορμὴν νὰ ἀναδράμωμεν καὶ ἐκ δευτέρου εἰς τὴν ἱστορίαν.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐν λόγῳ θεωρία ἐπικαλεῖται κυρίως τὸν Rousseau, θὰ ἐπιχειρήσωμεν εἰδικὴν ἐξέτασιν τῆς θεωρίας τοῦ συγγραφέως τούτου, ἵνα ἀποδείξωμεν, ὅτι κατ' ἐξοχὴν πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Rousseau ἡ κλασσικὴ θεωρία εἶναι ἀσυμβίβαστος.

Ἐκ τῆς ἐξετάσεως δὲ ταύτης θὰ καταστῆ δῆλον, ἐὰν καὶ κατὰ πόσον ὁ Rousseau δέον νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁ πατὴρ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῆς ὑπὸ ταύτης καθιερωθείσης δημοκρατικῆς ἀρχῆς.

Ἐκ τοῦ συνόλου τῆς παρούσης ἐργασίας ἐλπίζομεν, ὅτι ῥίπτεται φῶς εἰς τὸ πρόβλημα τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς¹, περὶ τῆς κρίσεως τῆς ὁποίας τόσος σήμερον γίνεται λόγος. Νομίζομεν μάλιστα, ὅτι ἡ κρίσις αὕτη κατὰ μέγα μέρος ὀφείλεται εἰς τὴν παρεξήγησιν τῆς ἀληθοῦς σημασίας τοῦ ὄρου δημοκρατία, παρεξήγησιν, ἣτις συνίσταται εἰς τὸ νὰ νομίζεται κοινῶς, ὅτι ὁ λαὸς διὰ τῆς δηλώσεως τῆς βουλήσεως αὐτοῦ καὶ μόνον τὸ πᾶν δύναται νὰ πράξῃ, ὅτι εἶναι ἀπολύτως κυρίαρχος, χῶρὶς οὐδεὶς ἠθικὸς νόμος, ἢ ἀρχὴ δικαιοσύνης, ἢ καὶ τὸ γενικὸν συμφέρον τοῦ Ἔθνους νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ περιορίσωσιν αὐτόν, ὅτι κυριαρχία τοῦ λαοῦ σημαίνει ἀυθαίρετον ἐκδήλωσιν τῆς ἑαυτοῦ βουλήσεως, ὅτι ἡ βούλησις τοῦ λαοῦ, ἣτις τελικῶς ἀναλύεται εἰς τὴν βούλησιν τῆς πλειοψηφίας, ἔχει ἀξίαν καθ' ἑαυτὴν ἐκ τοῦ γεγονότος καὶ μόνου ὅτι εἶναι βούλησις τῆς πλειοψηφίας, ἐνῶ καὶ ἡ βούλησις τῆς πλειοψηφίας ἔχει ἀνάγκην δικαιολογίας, ἐξ ἧς ἀντλεῖ τὴν ἀξίαν αὐτῆς, καὶ τοιαύτη δικαιολογία ὑπάρχει εὐτυχῶς.

Εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἀνωτέρω ἐπικαλούμεθα τὸ τοῦ Κικέρωνος²: «*Quod si populorum jussis, si principum decretis, si sententiis judicum, jura constituerentur, jus esset*

---

1) Εἶναι αὐτονόητον ὅτι ὁ ὄρος δημοκρατία λαμβάνεται ἐνταῦθα ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ γαλλικοῦ ὄρου «*démocratie*» καὶ οὐχὶ τοῦ ὄρου «*république*», περιλαμβάνει ἐπομένως ἀναμφισβητήτως καὶ τὴν βασιλευσμένην δημοκρατίαν. Μεταχειριζόμεθα τοὺς γαλλικοὺς ὄρους, ἐπειδὴ ἐν τῇ ἐλληνικῇ δὲν ὑφίστανται ἀντίστοιχοι τούτων. Ἐπὶ τῆς διακρίσεως ταύτης βλ. **Duguit**, *Traité de droit constitutionnel*, tome I, 3me édition, Paris, 1927, σελ. 571.

2) Βλ. *De legibus*, I, 16.

latrocinari; jus, adulterare; jus, testamenta falsa supponere, si haec suffragiis aut scitis multitudinis probarentur. Quae si tanta potestas est stultorum sententiis atque jussis, ut eorum suffragiis rerum natura vertatur; cur non sanciant, ut, quae mala perniciosaque sunt, habeantur pro bonis ac salutaribus? Aut cur, quum jus ex injuria lex facere possit, bonum eadem facere non possit ex malo?»

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΠΕΤΙΑΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Βραχεῖα ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῶν περὶ κοινωνικοῦ συμβολαίου θεωριῶν.

Δὲν πρόκειται νὰ προβῶμεν ἐνταῦθα εἰς συστηματικὴν καὶ λεπτομεροῦς ἀνάλυσιν τῶν διαφόρων περὶ κοινωνικοῦ συμβολαίου θεωριῶν, διότι τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς παρούσης μελέτης. Θὰ προσπαθήσωμεν ὅμως νὰ δώσωμεν ἐν ἀδροτάταις γραμμαῖς σκιαγράφησιν τῶν κυριωτέρων τούτων, περιοριζόμενοι νὰ παραπέμψωμεν δι' εὐρυτέραν μελέτην εἰς τὰ σχετικὰ συγγράμματα.

Σκοπὸς τοῦ παρόντος κεφαλαίου εἶναι, ὅπως ἀρθῇ τὸ κοινῶς διαδεδομένον σφάλμα, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς περὶ κοινωνικοῦ συμβολαίου ιδέας δὲν ἀρχίζει εἰμὴ ἀπὸ τοῦ Rousseau, ἢ κατ' ἄλλους ἀπὸ τῆς Σχολῆς τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου.

Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ κεφαλαίου τούτου θὰ καταστῇ, ἐλπίζομεν, δῆλον ἐπίσης, ὅτι δὲν ὑπάρχει μία μόνη θεωρία τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ἀλλὰ θεωρίαι πλείονες καὶ ποικίλαι καὶ ὅτι κατὰ συνέπειαν, ἵνα ὄψωμεν ἀκριβεῖς, θὰ εἶδει ὁμιλοῦντες περὶ κοινωνικοῦ συμβολαίου νὰ καθορίζωμεν ἐπίσης περὶ τίνος θεωρίας; ἐκάστοτε πρόκειται, διότι δὲν εἶναι ὁρθὸν νὰ θέτωμεν, ὡς τοῦτο συνήθως συμβαίνει, εἰς τὴν ἰδίαν κατηγορίαν ὁμοῦ συγγραφεῖς τόσον ἀνομοιογενεῖς πρὸς ἀλλήλους, ὡς ὁ Grotius, ὁ Hobbes, ὁ Spinoza, ὁ Rousseau κ. ἄ.

Ἐκ τῆς παρούσης ἱστορικῆς ἐπισκοπήσεως, ἔτι δὲ περισσότερον ἐκ τῆς συστηματικῆς καὶ προσεκτικῆς μελέτης τῶν διαφορῶν περὶ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ἀσχοληθέντων συγγραφέων, εἰς οὓς κατωτέρω παραπέμπομεν, θὰ καταστῇ αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη, ὅπως ἐν τῇ μελέτῃ τῶν διαφορῶν περὶ κοινωνικοῦ συμ-

βολαίου θεωριῶν λαμβάνηται μέριμνα, ἵνα αὐταὶ ἐξετάζωνται ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸ ὅλον ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν σύστημα ἑκάστου συγγραφέως, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν γενικὴν αὐτῶν φιλοσοφίαν, διότι ἄλλως θὰ ὑφίστατο κίνδυνος, ὕπερ ἄλλωστε οὐχὶ σπανίως παρατηρήθη, νὰ παραμορφωθῇ καὶ παρερμηνευθῇ ἡ ἀληθῆς σκέψις ἑκάστου τῶν ἐν λόγῳ συγγραφέων. Θὰ ἔδει ὡσαύτως, ὅπως ἕκαστος συγγραφεὺς τεθῇ ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πνευματικοῦ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ περιβάλλοντος¹, ἢ ἐπίδρασις τοῦ ὁποίου ἐξηγεῖ παρεκκλίσεις τινὰς τοῦ γενικοῦ τούτων συστήματος. Τινὲς τῶν παρεκκλίσεων τούτων παρὰ τισὶ συγγραφεῦσιν ὀφείλονται ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἰδιαιτέρων τῆς ζωῆς τούτων συνθηκῶν καὶ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτῶν εἰδικῶν πολιτικῶν συνθηκῶν, αἵτινες οὐχὶ σπανίως ἄλλους μὲν τῶν συγγραφέων τούτων ὑπεχρέωσαν νὰ ἀποπειραθῶσι συμβιβασμὸν τῶν προσωπικῶν αὐτῶν πεποιθήσεων πρὸς τὰς κρατούσας κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτῶν ἀντιλήψεις, ἄλλους δ' ἀντιθέτως ὤθησαν εἰς τὸ νὰ ὑπερβάλωσιν ἐνίοτε τὰς γνώμας αὐτῶν, ἵνα καταστήσωσι ταύτας ζωηροτέρας.

Τὸ συμπέρασμα τοῦ κεφαλαίου τούτου θὰ εἶναι τέλος, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ἔχει ριζωθῆ βαθέως ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει, εἰς τρόπον ὥστε παρὰ τὰς μυριάς μεταμορφώσεις, αἷς κατὰ τὴν μακροῖωνα ἱστορικὴν αὐτῆς ἐξέλιξιν ὑπέστη, ἐκυριάρχησε πάντοτε. Νομίζομεν δὲ μάλιστα, ὅτι καὶ σήμερον ἔτι ἡ ἰδέα αὕτη ὑφίσταται τουλάχιστον εἰς κατάστασιν λανθάνουσαν, διάχυτον καὶ ὑπολειμματικὴν² ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει.

---

(1) Βλ. **F. Atger**, *Histoire des doctrines du contrat social*, Paris, Alcan, 1906, σελ. 11 κ. ἐπ.

(2) Βλ. περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως ταύτης ἀνωτέρω σελ. 6, σημ. 1.